

ΕΡΓΑΣΙΑ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΘΕΜΑ:

ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Υπ. Καθηγητής: Α. Δημητρόπουλος

Παληοθόδωρου Ευσταθία

A.M:12131

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΤΑ ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ: ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ - ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ	3
2. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ	5
3. ΑΜΟΙΒΑΙΑ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	7
4. ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΑΘΜΙΣΗΣ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	9
5. ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ	12
6. ΙΣΟΔΥΝΑΜΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ ΘΕΩΡΙΑ ΣΤΑΘΜΙΣΗΣ	14
7. ΦΑΙΝΟΜΕΝΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	20
8. ΘΕΣΜΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	23
9. ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	26

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ - ΝΟΜΟΛΟΓΙΕΣ

1. ΤΑ ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ: ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ-ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ

Όλα τα ελληνικά συνταγματικά κείμενα από το σχέδιο του Ρήγα Φεραίου το προσωρινό σύνταγμα της Επιδαύρου (1822) ως σήμερα κατοχυρώνουν τα ατομικά δικαιώματα. Η ενίσχυση των ατομικών δικαιωμάτων αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του ισχύοντος συντάγματος 1975. Η ενίσχυση των ατομικών δικαιωμάτων αφορά τόσο το περιεχόμενο, όσο και την προστασία τους και μετά του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου τα κατοχυρώθηκαν στο διεθνές δίκαιο σε σειρά συμβάσεων στο πλαίσιο του οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Τα ατομικά δικαιώματα κατοχυρώνονται και στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Τα ατομικά δικαιώματα είναι χωρίς εξαίρεση όχι απλώς κατευθυντήριες προτάσεις ή εντολές ή καν ευχές του συντακτικού προς τον κοινό νομοθέτη αλλά υποκειμενικά δίκαια πλήρη δηλαδή δικαιώματα, του ατόμου, αγωγικές και εξαναγκαστές έννομες σχέσεις. Τα ατομικά δικαιώματα δεν ενισχύουν απλώς την έννομη θέση του ιδιώτη. Προχωρούν πολύ περισσότερο: τον μεταβάλλουν από απλό αντικείμενο δικαίου σε υποκείμενο δικαίου, τον μετατρέπουν δηλαδή από απλό υπήκοο σε πολίτη. Η ελευθερία είναι τόσο θεμελιώδης ώστε επηρεάζει αποφασιστικά την όλη έννομη τάξη και την πολιτειακή γραφή και λειτουργία.

Ένα κράτος που αντιμετωπίζει τον άνθρωπο ως υποκείμενο δικαίου διαφέρει ουσιαστικά από το κράτος για το οποίο ο άνθρωπος δεν είναι παρά αντικείμενο δικαίου. «Ένα κράτος πολλών» είναι εντελώς διαφορετικό από ένα «κράτος υπηκόων». Έτσι τα ατομικά δικαιώματα δεν αναφέρονται απλώς στην υποκειμενική κατάσταση του ιδιώτη αλλά περιορίζουν αντίστοιχα την κρατική εξουσία : Τα ατομικά δικαιώματα κατά λογική ανάγκη και κανόνες αποθετικής αρμοδιότητας, προβλέπουν και τι δεν μπορεί να κάνει η κρατική εξουσία.

Με αυτά θεσπίζεται η άρνηση της απεριόριστης και η κατάφαση της περιορισμένης κρατικής εξουσίας, η απόρριψη του ολοκληρωτισμού οποιασδήποτε μορφής και η κατοχύρωση της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου.

Πράγματι η λειτουργία της δημοκρατίας είναι αδύνατη χωρίς τις ελευθερίες της γνώμης, του τύπου, συναθροίσεως και της ενώσεως καθώς και την ελευθερία

της ιδρύσεως και λειτουργίας πολιτικών κομμάτων και των συνδικαλιστικών ενώσεων.

Τα ατομικά δικαιώματα δεν μετατρέπονται βέβαια σε λειτουργήματα και θεσμούς, αλλά παραμένουν δικαιώματα. Χωρίς όμως αυτά και την άσκησή τους δεν θα μπορούσε να λάβει χώρα η ελεύθερη και ίση συμμετοχή στις επιλογές και άλλες πολιτικές διαδικασίες και η εναλλαγή των φορέων της κρατικής εξουσίας. Επίσης τα ατομικά δικαιώματα αποτελούν συστατικά στοιχεία του κράτους δικαίου. Οριοθετούν την κρατική εξουσία και την υποτάσσουν σε κανόνες υπερκείμενης τυπικής ισχύος, που δεσμεύουν επομένως και τον νομοθέτη. Ο ενδιαφερόμενος ιδιώτης μπορεί να επικαλεστεί τους κανόνες αυτούς ενώπιον της διοικήσεως και των δικαστηρίων, δυνάμει διαδικαστικών δικαιωμάτων που του παρέχει το άρθρο 20 του συντάγματος. Τελούν σε σχέση αλληλεπιδράσεως και προς το κανονικό κράτος.

2. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ

Τα ατομικά δικαιώματα αφορούν διάφορες περιοχές της ανθρώπινης ζωής. Αναπόφευκτα οι περιοχές αυτές εν μέρει αλληλοκαλύπτονται ώστε το ίδιο περιστατικό (πραγματικό) να μπορεί να υπαχθεί σε κανόνα δικαίου που κατοχυρώνουν διάφορα ατομικά δικαιώματα. Έτσι για παράδειγμα η αστυνομική έρευνα στην κατοικία ενός πολίτη στην οποία αυτός και διάφοροι συνιδεάτες ασκούν θρησκευτική λατρεία, φαίνεται να θίγει το άσυλο της κατοικίας, το δικαίωμα συναθροίσεως, το δικαίωμα θρησκευτικής λατρείας και το δικαίωμα ελεύθερης αναπτύξεως της προσωπικότητας και συμμετοχής στην κοινωνική ζωή της χώρας.

Η απαγόρευση εκδόσεως της εφημερίδας ενός κόμματος φαίνεται να θίγει την ελευθερία του τύπου, της γνώμης, της λειτουργίας του κόμματος, την επαγγελματική ελευθερία δημοσιογράφων, εργατών τύπου κ.λπ., το δικαίωμα ιδιοκτησίας και την ελευθερία αναπτύξεως της προσωπικότητας και συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας. Πράγματι δεν είναι συχνές οι περιπτώσεις στις οποίες ένα μόνο ατομικό δικαίωμα θίγεται και μια μόνο διάταξη ορίζεται ως εφαρμοστέα.

Αντιμετωπίζεται λοιπόν το φαινόμενο της « σύγκρουσης» κατά μία έννοια δύο ή περισσότερων ατομικών δικαιωμάτων που ανήκουν σε δύο ή περισσότερους φορείς. Η σύγκρουση αυτή είναι ιδιαίτερα συχνή αν λάβουμε υπόψη και την «τριτενέργεια» των δικαιωμάτων αυτών, η οποία κατοχυρώνεται πλέον ρητά στο νέο σύνταγμα στο άρθρο 25&1γ. Για παράδειγμα στην περίπτωση τοιχοκολλήσεων σε ξένο τοίχο συγκρούεται η ελευθερία εκφράσεως γνώμης με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, παρόμοια εκ πρώτης όψεως, το δικαίωμα της ίσης αμοιβής μπορεί να συγκρουστεί με την ελευθερία συμμετοχής στην οικονομική ζωή της χώρας. Η σύγκρουσή αυτή όμως λύνεται, κατά μία άποψη από το ίδιο το Σύνταγμα υπέρ του δικαιώματος ίσης αμοιβής αφού η ελευθερία συμβάσεως, όπως όλα τα δικαιώματα που επικεντρώνονται στο άρθρο 5 παρ. 1 κατοχυρώνεται από το Σύνταγμα μόνο εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων. Τα δικαιώματα αυτά είναι όσα

προστατεύονται από το ίδιο το Σύνταγμα ή βάσει του Συντάγματος αναμεσα στα οποία και το δικαίωμα της ίσης αμοιβής.¹

Παράλληλα το ίδιο το Σύνταγμα ορίζει και την λύση μιας φαινομενικής συγκρούσεως δικαιωμάτων απαγορεύοντας την κατάχρηστική άσκησή τους. Έτσι π.χ. η άσκηση της ελευθερίας του τύπου με τρόπο που το οικονομικά ισχυρό δημοσιογραφικό συγκρότημα Α εξαγοράζει ή εξουδετερώνει όλες τις αντίπαλες εφημερίδες (Β,Γ και Δ) σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο, αποτελεί μια σύγκρουση ανάμεσα στην ελευθερία του τύπου του Α με εκείνη των Β,Γ,Δ και ενδεχομένως του αναγνωστικού κοινού που είναι επίσης φορέας της ελευθερίας του τύπου. Η σύγκρουση αυτή λύεται, εφόσον η δραστηριότητα του Α θεωρηθεί ως καταχρηστική άσκηση της ελευθερίας του τύπου, με την απαγόρευση της καταχρήσεως.

Ενδεχόμενη απάντηση στο ζήτημα της σύγκρουση μέσω τυχόν ιεράρχησης των ατομικών δικαιωμάτων κρίνεται εντελώς αβάσιμη. Τα συνταγματικώς κατοχυρωμένα ατομικά δικαιώματα έχουν την ίδια τυπική ισχύ ,δεν υπάρχουν «υπερέχοντα» και υποδεέστερα από νομικής απόψεως, και επομένως η τυχόν σύγκρουση δεν μπορεί να λυθεί με την αναφορά σε ιεραρχική κλίμακα ισχύος.

Δεν είναι θεμιτή η αφηρημένη στάθμιση των ατομικών δικαιωμάτων ανεξάρτητα ή πέρα από τη Συνταγματική αλληλουχία τους. Η λύση πρέπει να αναζητηθεί πάντοτε στο Σύνταγμα και στις συνταγματικά θεμελιωμένες αρχές, προπάντων στην αρχή της αναλογικότητας. Εγκαταλείποντας λοιπόν οποιαδήποτε τυχαία στάθμιση κρίνεται αναγκαία η προσπάθεια πρακτικής εναρμονίσεως των ατομικών δικαιωμάτων στη συγκεκριμένη εφαρμογή τους. Τα φαινομενικά συγκρουόμενα δικαιώματα δε συγκρούονται και στην πραγματικότητα.²

¹ Δαγτόγλου Ατομικά Δικαιώματα σελ 106

² Δαγτογλου Ατομικά Δικαιώματα σελ 109

3. ΑΜΟΙΒΑΙΑ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Ο σπουδαιότερος ίσως περιορισμός των ατομικών αλλά και των κοινωνικών δικαιωμάτων προέρχεται από την *ανάγκη αμοιβαίας οριοθέτησης* των βιοτικών σχέσεων που ρυθμίζουν, καθώς και ένταξής τους στο συνολικό πλαίσιο της συνταγματικής τάξης, κατά τρόπο ώστε να διασφαλίζεται η συστηματική και τελολογική ενότητα του Συντάγματος.

Έτσι πολλές φορές καθίσταται ανέφικτη η υλοποίηση κοινωνικού δικαιώματος χωρίς αντίστοιχο περιορισμό ενός ατομικού, όπως όταν το κράτος πρέπει να απαλλοτριώσει ιδιωτική έκταση, για να ανεγερθούν εκεί εργατικές κατοικίες (άρθρα 17 παρ. 2 και 21 παρ. 4 Συντ.) Ή ακόμη η άσκηση ενός και του αυτού δικαιώματος από πολλούς φορείς του ταυτόχρονα μπορεί να καθίσταται ανέφικτη. Έτσι είναι αδύνατη η ταυτόχρονη ελεύθερη κίνηση των αυτοκινήτων σε πολυσύχναστη διασταύρωση. Με μια πολύ γενική έννοια θα μπορούσε ίσως να υποστηριχθεί ότι ανακύπτει κάποια «σύγκρουση» ανάμεσα στις συνταγματικά κατοχυρωμένες ατομικές ελευθερίες και τις αρμοδιότητες του δημοκρατικά νομιμοποιημένου νομοθέτη, παρόλο που ορισμένες φορές η άσκηση της αρμοδιότητας είναι απαραίτητη για την κατοχύρωση της ελευθερίας.

Οποιαδήποτε προσπάθεια επίλυσης του προβλήματος οφείλει να έχει ως αφετηρία όπως προαναφέρθηκε τη *θεμελιώδη παραδοχή της «τυπικής νομικής ισοδυναμίας όλων των διατάξεων, οι οποίες περιλαμβάνονται στο Σύνταγμα»*. Κατά συνέπεια δεν τίθεται θέμα *in abstracto* προτίμησης οποιασδήποτε συνταγματικής διάταξης σε βάρος άλλης, εκτός βέβαια αν υπάρχει μεταξύ τους σχέση ειδικότητας. Τέτοια σχέση υφίσταται π.χ. μεταξύ των άρθρων 5 παρ. 2 εδ. Α΄ και 7 παρ. 3 εδ. Β΄ Συντ., με αποτέλεσμα να μην είναι πάντοτε συνταγματικά απαγορευμένη η θανατική ποινή.

Τα κλασικά ατομικά δικαιώματα, εφόσον θεωρηθούν ως αρνητικοί κανόνες αρμοδιότητας, είναι ειδικότερα σε σχέση με τη γενική νομοθετική αρμοδιότητα της πολιτείας. Στις περισσότερες λοιπόν περιπτώσεις συγκρούσεων υπάρχει μερική επικάλυψη των πραγματικών των συγκρουόμενων δικαιωμάτων ή άλλων διατάξεων και ταυτόχρονα αντίθετη μεταξύ των έννομων συνεπειών τους.

Δεδομένου, όμως ότι πρόκειται για τυπικά ισοδύναμες διατάξεις, η σύγκρουσή τους μπορεί να αντιμετωπισθεί μόνο με βάση «μία ad hoc σχέση προτιμήσεως ανάμεσά τους, με γνώμονα τη βέλτιστη δυνατή έκβαση στη σύγκρουση των διακυβευόμενων δικαιωμάτων και έννομων αγαθών». Αντίθετα σε αλλοδαπές συνταγματικές τάξεις, όπως π.χ. η αμερικανική, διαφαίνεται αντίθετα η τάση για a priori αξιολογική ιεράρχηση των ελευθεριών σε «προτιμώμενες» (preferred freedoms) και μη.

4. ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΑΘΜΙΣΗΣ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Στο σημείο αυτό ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί μια έντονη νομολογιακή τάση η οποία τείνει προς την κατεύθυνση της ιεράρχησης συνταγματικών αρχών και δικαιωμάτων, τάση ιδιαίτερα εμφανής στη πρόσφατη απόφαση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου. Αυτή δέχθηκε ότι η προστασία της ελευθερίας της επιστήμης (άρθρο 16 παρ. 1 Συντ.) και της έκφρασης (άρθρο 14 Συντ.) «επειδή αποσκοπεί στη διαφύλαξη υψίστων κοινωνικών αγαθών, καλύπτει (νομιμοποιεί) και προσβολές του δικαιώματος της προσωπικότητας που τυχόν ενυπάρχουν στην ενάσκησή τους, οι οποίες έτσι, εφόσον δεν προσβάλλεται η αξία του ανθρώπου, δεν είναι παράνομες διότι η προσωπικότητα, κι αν θίγεται, έχει στην συγκεκριμένη περίπτωση υποδεέστερη σημασία σε σχέση με το αγαθό των ως άνω ελευθεριών».

Προκύπτει έτσι μια ιεράρχηση με την αξία του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ. 1 Συντ.) στην κορυφή, της ελευθερίας της επιστήμης και της έκφρασης σ' ένα επόμενο επίπεδο και τέλος το – κατοχυρωμένο επίσης Σύνταγμα – δικαίωμα της προσωπικότητας υποδεέστερο από αυτές. Το κριτήριο της ιεράρχησης αυτής (υποτίθεται πως) είναι η αξιολόγηση των προστατευόμενων από κάθε διάταξη «κοινωνικών αγαθών», χωρίς καμία περαιτέρω διευκρίνιση για το που στηρίζεται η αξιολόγηση αυτή.

Όμως ακόμη κι αν θεωρηθεί ότι η αξιολόγηση δεν γίνεται αυθαίρετα, κατά την υποκειμενική κρίση του δικαστή, αλλά με βάση τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις, το πρόβλημα δεν λύνεται, αφού παρόμοιες αξιολογήσεις θέτουν αναπόφευκτα θέματα που βρίσκονται από τη φύση τους στο κέντρο της πολιτικής και κοινωνικής αντιπαράθεσης. Εξάλλου εφόσον ο ίδιος ο συντακτικός νομοθέτης δεν προέβη σε ιεράρχηση των συνταγματικών δικαιωμάτων, δεν επιτρέπεται να τον υποκαταστήσει ο δικαστής.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση μάλιστα όλα αυτά δεν θα έπρεπε να είχαν απασχολήσει καν το δικαστήριο, επειδή το επίδικο ζήτημα, δηλαδή η απόλυση με δικαστική απόφαση φράσεων από λεξικό της ελληνικής γλώσσας, ρυθμίζεται

ειδικά από το άρθρο 14 παρ. 3 Συντ., αφού τέτοια παρέμβαση στην κυκλοφορία του λεξικού ισοδυναμεί με συνταγματικά ανεπίτρεπτη κατάσχεση.

Η άρνηση μιας a priori αξιολογικής ιεράρχησης εμπεριέχει βέβαια τον κίνδυνο της δικαστικής αυθαιρεσίας, αφού ο δικαστής είναι εκείνος που θα κρίνει τελικά τη συνταγματικότητα των νομοθετικών ρυθμίσεων και της διοικητικής πρακτικής. Τίθεται λοιπόν το ζήτημα της αντικειμενικότητας, ή κατά άλλη άποψη, της αμεροληψίας της δικαστικής κρίσης, ένα ζήτημα συνυφασμένο άρρηκτα με το γενικότερο θέμα της ερμηνείας του Συντάγματος, το οποίο δεν μπορεί να σκιαγραφηθεί εδώ. Μπορεί, παρά ταύτα, να διατυπωθεί η *κατευθυντήρια αρχή της πρακτικής αρμονίας ή πρακτικής εναρμόνισης των συγκρουόμενων δικαιωμάτων ή διατάξεων*. Τούτο σημαίνει ότι πρέπει καταρχήν να αποφεύγεται η βιαστική στάθμιση των εκατέρωθεν συνταγματικά αναγνωρισμένων αγαθών και μια δημοψηφιστικού τύπου επιλογή ενός, με πλήρη παραμερισμό του άλλου. Αντίθετα, ο ερμηνευτής και ο εφαρμοστής του Συντάγματος οφείλουν να επιδιώκουν την εναρμόνισή τους, έτσι ώστε το καθένα από τα αγαθά αυτά να προστατεύεται στο μέτρο του αμοιβαία δυνατού. Η αμοιβαία οριοθέτησή τους οδηγεί στην καλύτερη (όχι και στη μεγαλύτερη ή εντατικότερη) πρακτική εφαρμογή και των δύο, ή των τυχόν περισσοτέρων, έννομων αγαθών, τα οποία κατοχυρώνουν οι συγκρουόμενες συνταγματικές διατάξεις.

Παρατηρείται έτσι π.χ. ότι «εφόσον η ελευθερία της οδικής κυκλοφορίας είναι συνήθης και καθημερινή, ο περιορισμός της, πότε – πότε, για να καταστεί δυνατή η άσκηση της ελευθερίας των συναθροίσεων είναι θεμιτός, αλλά και επιβεβλημένος». Τούτο ισχύει όμως υπό την προϋπόθεση ότι πρόκειται για συνάθροιση παροδικού χαρακτήρα, διάρκειας μερικών ωρών. Εάν αντίθετα οι συγκεντρωμένοι εννοούν να «καταλάβουν» επί εικοσαήμερο το οδόστρωμα κύριας εθνικής οδού, προκειμένου έτσι να παραλύσουν την οικονομική ζωή και να επιβάλουν τις απόψεις τους στην πολιτεία, το πράγμα ασφαλώς αλλάζει. Μια τέτοια συμπεριφορά δεν μπορεί να βρει πλέον έρεισμα στο δικαίωμα της συνάθροισης, διότι θίγει υπέρμετρα την οικονομική ελευθερία και την ελευθερία κίνησης μεγάλου αριθμού τρίτων προσώπων.

Γενικότερα η αρχή της πρακτικής εναρμόνισης συνεπάγεται την απαίτηση του σεβασμού «της εύλογης σχέσης των χρησιμοποιούμενων μέσων, προς τον επιδιωκόμενο σκοπό ή της συνάφειας του μέσου προς το σκοπό». Παραπέρα, ο εφαρμοστής του Συντάγματος και ιδίως ο δικαστής οφείλει να λάβει υπόψη του τα πράγματα δεδομένα και να τα εκτιμήσει κατά τρόπο τέτοιο ώστε οι σχετικές κρίσεις του (όχι κατ' ανάγκη και το διατακτικό μιας συγκεκριμένης απόφασης) να μπορούν να συναντήσουν ευρύτερη αποδοχή. Πρέπει λοιπόν «η νομική λύση... να μπορεί να γίνει διυποκειμενικά δεκτή, ακριβώς διότι είναι γενικεύσιμη σε κάθε περίπτωση, ασχέτως προς τα πρόσωπα αυτών που κρίνουν ή κρίνονται κάθε φορά».³

Είναι λοιπόν, πανθομολογούμενο γεγονός ότι η καταστροφή του δασικού πλούτου της χώρας μας έχει προσλάβει δραματικές διαστάσεις. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές η συνδρομή λόγου δημοσίου συμφέροντος που δικαιολογεί τη μεταβολή του προορισμού δάσους, εφόσον προέχει για την εθνική οικονομία άλλη χρήση του, θα πρέπει να γίνει δεκτή μόνο σε εντελώς εξαιρετικές περιπτώσεις και πάντως όχι για οικιστικούς σκοπούς, έστω και αν αυτοί συνίστανται σε υλοποίηση της επιταγής του άρθρου 21 παρ. 4 Συντ.

³ Χρυσόγονος Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα σελ 103-105

5. ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ

Υπο το προηγούμενο συνταγματικό καθεστώς υποστηριζόταν πως η σύγκρουση δύο (ή περισσότερων) θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι νοητή μόνο στο μέτρο που γίνεται δεκτή η άποψη της *απόλυτης τριτενέργειας* των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή τα ατομικά δικαιώματα μπορούν να εφαρμοστούν στις σχέσεις ιδιωτών σε ορισμένες περιπτώσεις, ρητά προβλεπόμενες, καθώς απευθύνονται κατά κύριο λόγο στις σχέσεις κράτους πολίτη.

Προκειμένου λοιπόν να διαπιστωθεί η σύγκρουσή τους έπρεπε πρώτα να γίνει αποδεκτή η τριτενέργειά τους. Τότε μόνο η άσκηση ενός δικαιώματος από ένα ή περισσότερα μέλη της κοινωνίας έχει ως αναγκαία συνέπεια τη ματαίωση ή τον υπέρμετρο περιορισμό της άσκησης ενός θεμελιώδους δικαιώματος άλλου ή άλλων μελών της κοινωνίας.

Αυτό μπορεί να συμβεί, εάν, για παράδειγμα έξω από ένα ναό έχουν τοποθετηθεί τόσο ισχυρά μεγάφωνα που να εμποδίζουν κατά τις ώρες της θείας λειτουργίας, ακόμα και τη λεκτική επικοινωνία μεταξύ των κατοίκων των σπιτιών που βρίσκονται κοντά στο ναό, παράδειγμα όχι άγνωστο στη νεοελληνική πραγματικότητα. Κι αυτοί μεν που μετέχουν στη θεία λειτουργία θα επικαλούνται το δικαίωμά τους, που θεσπίζει το άρθρο 13 παρ. 2 αλλά και οι κάτοικοι που πλήττονται από αυτήν την ηχορύπανση θα επικαλούνται το άρθρο 5 παρ. 1. Παρόμοια περίπτωση είναι κι εκείνη όπου ένας επιχειρηματίας προσλαμβάνει μόνο πρόσωπα που ανήκουν π.χ. σε ορισμένη φυλή ή θρησκεία. Εδώ συγκρούονται το δικαίωμα του επιχειρηματία κατά το άρθρο 5 παρ. 1 (ελεύθερη συμμετοχή στην οικονομική ζωή και αντίστοιχη ελευθερία σύναψης – ή μη σύναψης – μιας σύμβασης εργασίας) με το δικαίωμα του εργαζομένου κατά το άρθρο 4 (αρχή της ισότητας). Και στις δύο αυτές περιπτώσεις η διαπίστωση της σύγκρουσης των δυο δικαιωμάτων προϋπέθετε αποδοχή της τριτενέργειάς τους. Αυτό όμως δεν συνέβαινε ούτε πάντοτε, ούτε καν κατά κανόνα.

Βέβαια στο παράδειγμα που προαναφέραμε: έξω από ένα ναό έχουν τοποθετηθεί τόσο ισχυρά μεγάφωνα που εμποδίζουν, κατά τις ώρες τις θείας λειτουργίας, ακόμη και τη λεκτική επικοινωνία μεταξύ των περιοίκων. Οι μεν κάτοικοι αξιώνουν από την πολιτεία να παρέμβει εναντίον της πηγής της ηχορύπανσης ενώ οι εκκλησιαζόμενοι ζητούν από την πολιτεία να απόσχει από την παρέμβαση εις βάρος τους και χάριν των διαμαρτυρομένων περιοίκων. Δέκτης και των δύο θεμελιωδών δικαιωμάτων που επικαλούνταν τα δύο μέρη ήταν η *κρατική εξουσία*. Επομένως στην περίπτωση αυτή είχαμε σύγκρουση δικαιωμάτων χωρίς ούτε καν να τίθεται το θέμα της τριτενέργειας.

Με την τελευταία αναθεώρηση τέτοιου είδους προβληματισμοί δεν υφίστανται. Τα ατομικά δικαιώματα εφαρμόζονται και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν (25&1γ,) αναπτύσσοντας οριζόντιο αποτέλεσμα.⁴

⁴ Ραϊκος Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα σελ 221-222

6. ΙΣΟΔΥΝΑΜΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ ΘΕΩΡΙΑ ΣΤΑΘΜΙΣΗΣ

Σωστά γίνεται δεκτό, πως μεταξύ των διαφόρων θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν υπάρχει σχέση ιεραρχίας. Δεν υπάρχουν κατά το Σύνταγμα «σημαντικότερα» και «λιγότερο σημαντικά» θεμελιώδη δικαιώματα. Η διάκριση των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε αναθεωρήσιμα κατά το άρθρο 110 παρ. 1 και μη αναθεωρήσιμα, αποτελεί μια ιεράρχηση που ισχύει μόνο για τη διαδικασία της αναθεώρησης και δεν μπορεί να μεταφερθεί στο θέμα της σύγκρουσης, διότι δεν συντρέχει η ταυτότητα του λόγου που θα επέτρεπε (οπότε και θα επέβαλε) την ανάλογη εφαρμογή της.

Μετά την αναθεώρηση και κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του Συντάγματος τα θεσπισμένα δικαιώματα νομικά είναι ίσης αξίας. Το ίδιο ακριβώς πρέπει να γίνει δεκτό και για το άρθρο 48 παρ. 1, που για την περίπτωση της κήρυξης της χώρας σε κατάσταση ανάγκης επιτρέπει να τεθούν εκτός ισχύος ορισμένα μόνο θεμελιώδη δικαιώματα. Η ratio της επιλογής αυτής των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν είναι η αντικειμενική σημασία του κάθε δικαιώματος του οποίου επιτρέπεται η προσωρινή αναστολή, άλλη αντιμετώπιση της έκτακτης ανάγκης. Γι' αυτό το Σύνταγμα προβλέπει και τη δυνατότητα να τεθούν εκτός ισχύος ορισμένα από τα θεμελιώδη δικαιώματα ανάλογα με τις λειτουργικές ανάγκες της συγκεκριμένης περίπτωσης.

Η διαφοροποίηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 110 παρ. 1 ή κατά το άρθρο 48 παρ. 1 του Συντάγματος δεν θεμελιώνει λοιπόν μια γενική ιεράρχηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, δηλαδή μια ιεράρχηση που να ισχύει έξω από τη στιγμή της αναθεώρησης και έξω από τη διαδικασία της κατάστασης ανάγκης. Η διαφοροποίηση αυτή δεν αποτελεί και κατά συνέπεια δεν περιέχει, το κριτήριο της λύσης όταν σε μια συγκεκριμένη περίπτωση συγκρούονται δύο θεμελιώδη δικαιώματα.

Η προηγούμενη συλλογιστική ανέδειξε ότι η στάθμιση της εκάστοτε προτεραιότητας, δηλαδή η προστασία της μιας και ο περιορισμός της άλλης ατομικής ελευθερίας, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, είναι ζήτημα πραγματικό, εξαρτώμενο από τις συντρέχουσες συγκυρίες. Μελετώντας λοιπόν

τη σύγκρουση του δικαιώματος επί του ιδιωτικού βίου με το δικαίωμα της ελευθερίας του τύπου, δέχεται τη θεωρία της *συγκεκριμένης στάθμισης των αγαθών*. Η στάθμιση αυτή, συντελείται τόσο σε ένα επίπεδο αντικειμενικό με βάση τις επικρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις, όσο και σε ένα επίπεδο *υποκειμενικό* που προσδιορίζεται από τη βούληση του ενδιαφερόμενου ατόμου.⁵

Η στάθμιση αυτή – προσθέτουμε εμείς – οφείλει να αναζητήσει την όσο το δυνατό αποτελεσματικότερη προστασία και των δύο συγκρουόμενων δικαιωμάτων (αρχή της πρακτικής αρμονίας). Αυτός ο κανόνας προκύπτει από την αρχή, ότι πριν φτάσει ο ερμηνευτής στη διαπίστωση της *αντίφασης* οφείλει να αναζητήσει τη *νοηματική ενότητα* του Συντάγματος, αφού το Σύνταγμα δεν είναι *άθροισμα*, αλλά σύστημα κανόνων δικαίου. Η επιλογή του ενός δικαιώματος σε βάρος του άλλου έχει θέση αν η προηγούμενη ερμηνευτική προσπάθεια αποδειχτεί στη συγκεκριμένη συγκυρία ατελέσφορη.

Κατά τη στάθμιση των συμφερόντων προβάλλει βέβαια έντονα ο κίνδυνος των *υποκειμενικών κρίσεων του πολιτειακού οργάνου* (διοικητικού και τελικά ίσως και του δικαστή). Θέλοντας να επισημάνει αυτόν τον κίνδυνο ο Μάνεσης παρατηρεί τα εξής: «Η διακριτική ευχέρεια που έχει, σ' αυτές τις περιπτώσεις, το αρμόδιο κρατικό όργανο πρέπει να ασκείται με κριτήρια αντικειμενικά και όχι με βάση αυθαίρετες κατατάξεις και υποκειμενικές εκτιμήσεις ιδεολογικής ή πολιτικής υφής». Τις πιο πολλές φορές, όταν η εύλογη στάθμιση είναι και προφανής η ερμηνευτική υπόδειξη του Μάνεση, εύστοχη στην αφηρημένη της διατύπωση, στηρίζει την ορθή και αποδεκτή λύση.

Τα πράγματα όμως, από τη φύση τους, δυσκολεύουν σε οριακές περιπτώσεις, εκεί δηλαδή που τα συγκρουόμενα και συνταγματικά προστατευόμενα συμφέροντα είναι στη συγκεκριμένη τους έκφραση *ισότιμα και ισοβαρή*. Για τέτοιες περιπτώσεις η θεωρία των «αντικειμενικών» κριτηρίων ή των εκτιμήσεων, που ούτε «ιδεολογικής» ούτε «πολιτικής» υφής είναι, υπόκειται σε κριτική.

⁵ Μιχαηλίδης Νουαρός

Εύλογο λοιπόν είναι το ερώτημα αν υπάρχει πάντοτε δυνατότητα «αντικειμενικής κρίσης» από ένα μέλος της κοινωνίας που ασκεί δημόσιο λειτούργημα και που καλείται κατά την άσκηση του λειτουργήματός του να κάνει *αξιολογικές επιλογές*. Και ο δημόσιος λειτουργός ζει και μετέχει ως άτομο στην κοινωνική σύγκρουση. Όταν κληθεί να σταθμίσει μια σύγκρουση, π.χ. μεταξύ θρησκευτικής ελευθερίας (άρθρο 13 παρ. 2) και ελευθερίας του τύπου (άρθρο 14 παρ. 2), τελικά δεν μπορεί να αποφύγει την απάντηση στο ερώτημα, ποιο είναι το αγαθό, που είναι – έστω και μόνο στη συγκεκριμένη περίπτωση – *άξιο περισσότερης προστασίας*. Αυτή η κρίση όμως έχει από τη φύση της, από το είδος του επίδικου προβλήματος, περιεχόμενο *ιδεολογικό ή (και) πολιτικό*.

Αυτό που θα μπορούσε – ή μάλλον θα έπρεπε – κανείς να αξιώσει από το επιφορτισμένο με τη στάθμιση των συγκρουόμενων δικαιωμάτων όργανο της πολιτείας είναι όχι η ανέφικτη και ίσως ανύπαρκτη «αντικειμενικότητα», αλλά η *αμεροληψία* του. Η διαφορά ανάμεσα στην *αντικειμενικότητα* και στην *αμεροληψία* είναι η εξής: Με την *αντικειμενικότητα* επιχειρείται ο συχνά ανέφικτος αποχωρισμός της αξιολογικής κρίσης από την ιδεολογική και πολιτική συγκρότηση του κρίνοντος φορέα του οργάνου. Με την *αμεροληψία*, αντίθετα, επιχειρείται ο αποχωρισμός της αξιολογικής κρίσης του οργάνου από τους ενδεχόμενους δεσμούς του με τα πρόσωπα ή τα συμφέροντα της συγκεκριμένης σύγκρουσης.⁶

Από τις παραπάνω επισημάνσεις γύρω από το πρόβλημα της στάθμισης των συγκρουόμενων δικαιωμάτων προκύπτει πως ούτε στο θέμα αυτό μπορεί να υπάρξει πάντοτε μια ορθή λύση, λύση που θα είναι (δήθεν) άσχετη με την (κατ' ανάγκη ιδεολογική) προερμηνευτική επιλογή του ερμηνευτή. Η άποψη της μιας ορθής λύσης, που μας την «εξασφαλίζει» ή «νομική» μέθοδος της ερμηνείας, που αντιδιαστέλλεται μάλιστα με κάποια υποθετική «ερμηνεία» (έτσι ο Α. Μανιτάκης «Η νομική φύση και ο πολιτικός χαρακτήρας της ερμηνείας του Συντάγματος»), εκτίθεται σε δύο σοβαρούς επιστημονικούς κινδύνους: Πρώτον, θα πρέπει να της αποδοθεί το – ασφαλώς όχι ηθελημένο – αποτέλεσμα της απροσδόκητης αναβίωσης της θεωρίας της πολιτικής ουδετερότητας, άποψη με

⁶ Μάνεσης Συνταγματικά δικαιώματα ατομικές ελευθερίες σελ 297επ

μοναρχική προέλευση και με ιστορικά αποδεδειγμένη αντιδημοκρατική λειτουργία.

Δεύτερον, η κατασκευή της αντιδιαστολής μεταξύ «νομικής» και «πολιτικής» ερμηνείας, όπως εύστοχα σημειώνει ο Ευ. Βενιζέλος («Η ερμηνεία του Συντάγματος. Μεταξύ νομικής δογματικής και επιστημονικής ειλικρίνειας»), επιτρέπει την παρατήρηση πως «το σχήμα ‘νομική’ – ‘πολιτική’ ερμηνεία του Συντάγματος αποδίδει πρόθυμα το χαρακτηρισμό (μάλλον τη μομφή) της πολιτικής ερμηνείας σε κάθε εκδήλωση ερμηνευτικής διαφωνίας, σε κάθε περίπτωση προβολής διαφορετικών ερμηνευτικών προτάσεων. Μέσα στο σχήμα αυτό νομική ερμηνεία είναι όποια πολύ απλά πρόλαβε να αυτοχαρακτηρισθεί έτσι».

Υπάρχουν βέβαια περιπτώσεις, όπου η σύγκρουση των δικαιωμάτων είναι εγγενής. Έτσι, π.χ. οι διατάξεις του άρθρου 24 για την προστασία του περιβάλλοντος (παρ. 1), για τη χωροταξική αναδιάρθρωση της χώρας (παρ. 2), για την προστασία των μνημείων και παραδοσιακών περιοχών (παρ. 6) θα παρέμεναν απλό ευχολόγιο αν δεν γινόταν δεκτό ότι ισχύουν στο μέτρο που η πραγμάτωσή τους συνεπάγεται περιορισμό της ιδιωτική ιδιοκτησίας. Γι’ αυτό και εύλογα το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε πως σε αρκετές περιπτώσεις το άρθρο 24 κατ’εξουσιοδότηση του άρθρου 17. Αυτή η τοποθέτηση του δικαστηρίου επέτρεψε τη διαμόρφωση μιας νομολογίας αρκετά ανοιχτής στο θέμα αυτό. Έτσι, κρίθηκαν θεμιτοί σοβαροί περιορισμοί της ιδιοκτησίας όπως π.χ. η θέσπιση σκληρών όρων δόμησης εντός του Σχεδίου Πόλης όπως η Πλάκα, η Καστέλλα, η Πάνω Πόλη (ΣτΕ 1907-1910/1980), η εκτός Σχεδίου Πόλης (ΣτΕ 1519/1980) ή ακόμα και η απαγόρευση δόμησης στην ύπαιθρο (ΣτΕ 1518/1980 και 797/1981).⁷

Συνοψίζοντας λοιπόν όλα τα παραπάνω θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι περιορισμοί των ατομικών ελευθεριών αποτελούν, πολλές φορές, αναγκαία προϋπόθεση για την άσκησή τους εν γένει: τόσο εκ μέρους των άλλων, όσο και εκ μέρους του ίδιου του δικαιούχου. Παράδειγμα: στην προσωπική ελευθερία

⁷ Μάνεσης : Συνταγματικά δικαιώματα κι ατομικές ελευθερίες 299επ

κίνησης και κυκλοφορίας, πεζή ή με οχήματα. Η ρύθμιση της κυκλοφορίας πεζών και οχημάτων (πεζόδρομοι, μονόδρομοι, διαβάσεις, τροχονόμοι, φωτεινοί σηματοδότες) συνεπάγεται μεν περιορισμούς, με αυτούς όμως επιτυγχάνεται διαλεκτικά το αντίθετο: η αποτελεσματική άσκηση της ελευθερίας, η οποία χωρίς τους περιορισμούς θα ήταν ανέφικτη (κίνδυνοι συγκρούσεων και ατυχημάτων «μποτιλιαρίσματα» κ.τ.τ.). Έτσι η *ελευθερία των άλλων* δεν είναι μόνον *όριο* αλλά και *προϋπόθεση* για την ελευθερία του καθενός, όπως και η ελευθερία του καθενός είναι προϋπόθεση για την ελευθερία *όλων*.

Η σχετικότητα της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων ή ελευθεριών εμφανίζεται και με τη μορφή σύγκρουσης μεταξύ τους και σαν συνέπεια της σύγκρουσης αυτής:

A) Υπάρχουν περιπτώσεις που μία και η αυτή ατομική ελευθερία δεν μπορεί να ασκηθεί ταυτόχρονα εκ μέρους πολλών. Για να καταστεί τούτο δυνατό, πρέπει να υποβληθεί σε περιορισμούς: είναι π.χ. η περίπτωση της οδικής κυκλοφορίας που ανέφερα προηγουμένως.

B) Υπάρχουν περιπτώσεις που δεν είναι δυνατή η ταυτόχρονη άσκηση *περισσοτέρων ελευθεριών*, οπότε η άσκηση της μιας αποκλείει ή περιορίζει αναπόφευκτα την άσκηση της άλλης: π.χ. η ελευθερία των συναθροίσεων στο ύπαιθρο συγκρούεται με την ελευθερία της οδικής κυκλοφορίας. Στις περιπτώσεις αυτές η αρμόδια αρχή οφείλει να προβεί σε *στάθμιση συμφερόντων* και να προκρίνει την προστασία της μιας σε βάρος της άλλης ατομικής ελευθερίας (δηλαδή σε βάρος συγκεκριμένου φορέα της προς όφελος του φορέα της άλλης). Η διακριτική ευχέρεια που έχει, σ' αυτές τις περιπτώσεις, το αρμόδιο κρατικό όργανο πρέπει να ασκείται με κριτήρια *αντικειμενικά* και όχι με βάση αυθαίρετες ιεραρχικές κατατάξεις και υποκειμενικές εκτιμήσεις ιδεολογικής ή πολιτικής υφής. Αντικειμενικά κριτήρια είναι μόνον οι διατάξεις του Συντάγματος.

Εκτός από την περίπτωση του άρθρου 110 παρ. 1 που αφορά στην αναθεώρησή του το Σύνταγμα δεν καθιερώνει καμία *ιεράρχηση μεταξύ των ατομικών ελευθεριών*: Όλες είναι ισότιμες, ως προϊόν της ίδιας κυρίαρχης συντακτικής βούλησης, η οποία, προστατεύοντάς τες, αφενός μεν συγκεκριμενοποιεί τις γενικότερες αρχές που έχει θεσπίσει (π.χ. άρθρα 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1 Συντ.),

αφετέρου δε προβλέπει γι' αυτές όσους περιορισμούς – ή εξαιρέσεις – έκρινε σκόπιμους.

Με αυτά τα δεδομένα, η στάθμιση της εκάστοτε προτεραιότητας, δηλαδή, η προστασία της μιας και ο περιορισμός της άλλης ατομικής ελευθερίας, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, είναι ζήτημα πραγματικό, εξαρτώμενο από τις συντρέχουσες συγκυρίες π.χ. εφόσον η ελευθερία της οδικής κυκλοφορίας είναι, κατά κανόνα, συνήθης και καθημερινή, ο περιορισμός της, πότε – πότε, για να καταστεί δυνατή η άσκηση και της ελευθερίας των συναθροίσεων είναι θεμιτός, αλλά και επιβεβλημένος.⁸

⁸ Μάνεσης : Ατομικές και κοινωνικές ελευθερίες

7. ΦΑΙΝΟΜΕΝΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Προκειμένου να οδηγηθούμε σε μια αποτελεσματική αντιμετώπιση του ζητήματος κρίνεται σκόπιμο να εστιάσουμε λίγο πιο προσεκτικά στο ζήτημα της σύγκρουσης των δικαιωμάτων. Το Σύνταγμα κάθε άρθρο κατοχυρώνει έναν θεσμό και ένα δικαίωμα που πρέπει να συνυπάρχουν. Στη σύγκρουση όμως δημιουργείται η εντύπωση δύο αντιφατικών δικαιωμάτων. Υπό νομική έννοια σύγκρουση είναι η ταυτόχρονη αναγνώριση και νόμιμη άσκηση των δικαιωμάτων περισσότερων φορέων κατά τρόπο ώστε η νόμιμη άσκηση του δικαιώματος του ενός να περιορίζει την επίσης νόμιμη άσκηση του δικαιώματος του άλλου και χαρακτηριστικό της είναι η νόμιμη άσκηση από όλους του φορείς. Από την άλλη πλευρά βρίσκεται η πραγματική σύγκρουση δικαιωμάτων η οποία είναι η αποδοκιμαζόμενη από το δίκαιο παραβίαση του δικαιώματος του άλλου.

Οι πραγματικές συγκρούσεις υπάρχουν καθημερινά, κατά τις οποίες κάποιος φορέας παραβιάζει το συνταγματικό δικαίωμα του άλλου και αυτή η παραβίαση αποδοκιμάζεται από το δίκαιο. Η άσκηση του δικαιώματός του δεν είναι νόμιμη. Δεν πρόκειται επομένως για νομική σύγκρουση. Το ζήτημα που γεννάται είναι αν αναγνωρίζεται στην σύγχρονη έννομη τάξη σύγκρουση δικαιωμάτων με την παραπάνω νομική έννοια. Αν αντίθετα δεν γίνεται δεκτή ο όρος «σύγκρουση δικαιωμάτων» δεν μπορεί να έχει άλλη έννοια από εκείνη της πραγματικής σύγκρουσης δηλαδή της προσβολής των δικαιωμάτων των άλλων χωρίς την αναγνώριση από το δίκαιο ανάλογης εξουσίας.

Προκειμένου να λυθεί το πρόβλημα της σύγκρουσης το γερμανικό ομοσπονδιακό συνταγματικό δικαστήριο (ΓΟΣΔ) ανέπτυξε τη θεωρία της στάθμισης των συμφερόντων, μέθοδος που συνδέεται στενά με την ιδεαλιστικού χαρακτήρα αντίληψη που επικρατεί στη Γερμανία για το «αξιολογικό σύστημα» και την «αξιολογική φύση» της γερμανικής έννομης τάξης. Αυτή η μέθοδος ξεκινά από την εσφαλμένη βάση της νόμιμης άσκησης των δικαιωμάτων και από τα δύο μέρη της διαφοράς και αντιμετωπίζοντας το όλο θέμα περιπτωσιολογικά, προβαίνει στη στάθμιση των συμφερόντων σε κάθε περίπτωση. Στις περιπτώσεις αυτές οι «ανώτερες αξίες» υπερτερούν ενώ οι «κατώτερες αξίες υποχωρούν». Έτσι ενισχύεται σημαντικά η δικαστική κρίση αλλά και η αβεβαιότητα του

δικαίου και πολλές φορές προτιμάται αναγκαστικά το ένα ή το άλλο μέρος της διαφοράς. Και παρά τις προσπάθειες τα κριτήρια της προτιμήσεως να είναι αντικειμενικά δεν παύει να ελλοχεύει κίνδυνος υποκειμενικών κρίσεων.

Το ζήτημα της σύγκρουσης των δικαιωμάτων, ως ζήτημα νομικοπολιτικής πραγματικότητας, το δημιουργεί η ατομικιστική έννομη τάξη και το καλλιεργεί η ατομικιστική νομική παράδοση, η οποία βασιζόμενη στη «θεμελιώδη νομική έννοια» του δικαιώματος και στα παλιά ατομικιστικά νομικά πρότυπα, δεν θέτει πάντα σαφή όρια της άσκησης των δικαιωμάτων. Η αντίληψη για την σύγκρουση των δικαιωμάτων, προέρχεται από την αντίληψη της ατομικιστικής ανταγωνιστικής διαδικασίας, στην οποία είναι επιτρεπτή η παραβίαση των δικαιωμάτων των άλλων, η παραβίαση από τον ισχυρό, των δικαιωμάτων του λιγότερου δυνατού. Δεν συμβιβάζεται όμως με τον κοινωνικό ανθρωπισμό και την ανθρωπιστική αντίληψη για την άσκηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως κοινωνικών δικαιωμάτων, στο πλαίσιο της ανθρωπιστικής άμιλλας. Αυτή και μόνη η ύπαρξη του προβλήματος της σύγκρουσης των δικαιωμάτων, αποτελεί απόδειξη της «θεοποίησης» της έννοιας του δικαιώματος, στο πλαίσιο της ατομικιστικής νομικής θεωρίας και της περισσότερο ή λιγότερο απομονωμένης εξέτασής του, τόσο από τις υποχρεώσεις, όσο και από το γενικότερο πλαίσιο των έννομων διαπροσωπικών σχέσεων και θεσμών, μέσα στα οποία ασκούνται θεμελιώδη δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Στην σύγχρονη έννομη τάξη, η ανθρωπιστική αρχή και τα θεμελιώδη δικαιώματα που την εξειδικεύουν, αφενός οριοθετούν το δικαίωμα συγκεκριμένου φορέα, αφετέρου οριοθετούν τα δικαιώματα των άλλων φορέων. Όπως προκύπτει από την ανθρωπιστική αρχή, στην έννομη τάξη του κοινωνικού ανθρωπιστικού, αναγνωρίζεται μόνο η εξουσία του ανθρώπου στο άτομό του (αυτεξουσία, αυτοπροσδιορισμός) όχι όμως και η εξουσία του ατόμου πάνω σε άλλα άτομα. Επίσης η εξουσία πάνω σε πράγματα, δεν επιτρέπεται να οδηγεί στην κυριαρχία πάνω σε άλλους ανθρώπους. Δεν υπάρχει επομένως στην σύγχρονη έννομη τάξη, από νομική άποψη, «σύγκρουση δικαιωμάτων», με την έννοια ότι δύο δικαιώματα συγκρούονται ασκούμενα κατά νόμιμο τρόπο. Στην πραγματικότητα ο ένας από τους δύο φορείς έχει θίξει τα δικαιώματα του άλλου.

Εφόσον προσβάλλεται θεμελιώδες δικαίωμα, δεν πρόκειται για σύγκρουση δικαιωμάτων, αλλά για προσβολή δικαιώματος.

Το δίκαιο δεν είναι δυνατόν να επιτρέπει και να απαγορεύει ταυτόχρονα την ίδια συμπεριφορά. Η σύγχρονη έννομη τάξη ρυθμίζει τα δικαιώματα, όχι ως αλληλοσυγκρουόμενα, αλλά ως αρμονικά ασκούμενα δικαιώματα. Οι ποικιλόμορφες διαφορές, που ανακύπτουν ανάμεσα στους φορείς των θεμελιωδών δικαιωμάτων, οφείλονται στις πραγματικές συγκρούσεις ανάμεσα στα άτομα. Αποστολή όμως του δικαίου είναι ακριβώς η δικαιοϊκή άρση των πραγματικών συγκρούσεων, δηλαδή η απονομή δικαιοσύνης, επομένως κατά δίκαιο δεν υπάρχουν συγκρούσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ο προορισμός, η αποστολή και η αξία του δικαίου είναι να επιβάλει την αρμονική συμβίωση, δηλαδή να αίρει τις πραγματικές συγκρούσεις με νομικούς κανόνες.

Προκύπτει έτσι η θεμελιώδεις διάκριση ανάμεσα στην πραγματική σύγκρουση και στην δικαιοϊκή άρση της, ανάμεσα στην πραγματική αντίθεση και στην νομική σύνθεση της αντίθεσης. Εφόσον πράγματι υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στους φορείς των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αυτό σημαίνει ότι κάποιος από τους φορείς «υπερέβη» τα όρια της άσκησης των δικαιωμάτων του ή με άλλη έκφραση «παρέβη» τις υποχρεώσεις, που του επιβάλλει το δίκαιο, δηλαδή ενήργησε χωρίς δικαίωμα. Η παράβαση των υποχρεώσεων, οδηγεί στην παραβίαση των δικαιωμάτων του άλλου.

Συμπερασματικά λοιπόν. η εικόνα της σύγκρουσης των δικαιωμάτων είναι πλαστή. Προέρχεται από τον ατομικισμό και ενισχύει τις ατομικιστικές δοξασίες. Ζήτημα σύγκρουσης δικαιωμάτων στην σύγχρονη έννομη τάξη δεν υπάρχει. Το ζήτημα που τίθεται δεν είναι η στάθμιση των συμφερόντων ή των «αξιών» η διακρίβωση του ποιος είναι αμυνόμενος και ποιος επιτιθέμενος, είναι δηλαδή ζήτημα διακρίβωσης της άμυνας από την επίθεση.

8. ΘΕΣΜΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Η αποδοχή της παραπάνω θεωρίας περί φαινομενικότητας στη σύγκρουση δικαιωμάτων έχει ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση ενός νέου προσανατολισμού στη λύση του προβλήματος.

Ο προσανατολισμός ακολουθεί τη μέθοδο της θεσμικής εφαρμογής των δικαιωμάτων, η οποία σημαίνει την εφαρμογή τους στο επίπεδο μερικότερης έννομης σχέσης ή θεσμού, είτε ως προς το γενικό, είτε ως προς το θεσμικό τους περιεχόμενο, όπως προσδιορίζεται από τη σχέση αιτιώδους συνάφειας. Η συχνότερη εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων και τα περισσότερα προβλήματα δεν εμφανίζονται στο πλαίσιο της γενικής κυριαρχικής σχέσης, αλλά σε μερικότερα επίπεδα, έννομων σχέσεων ή θεσμών και οπωσδήποτε ανεξάρτητα από τον χαρακτηρισμό τους ως δημόσιου ή ιδιωτικού δικαίου.

Επομένως ο άνθρωπος ζώντας στην οργανωμένη κοινωνία, είναι αναγκασμένος να εισέλθει, να ζήσει και να λειτουργήσει μέσα στους μερικότερους θεσμούς που υπάρχουν και λειτουργούν στο πλαίσιο της γενικότερης κοινωνικοκρατικής συνύπαρξης. Η είσοδος του ανθρώπου στους θεσμούς σε άλλες περιπτώσεις έχει άμεσα αναγκαστικό χαρακτήρα (π.χ. στρατιωτική θητεία), και σε άλλες υπερισχύει η ελευθερία επιλογής (π.χ. γάμος, σπουδές). Η είσοδος του ανθρώπου στους μερικότερους θεσμούς έχει ως αποτέλεσμα πολλές φορές τον περιορισμό της ελευθερίας του, τη μεγαλύτερη ή μικρότερη «θεσμοποίηση της ελευθερίας), τη θεσμοποίηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Δηλαδή τα συνταγματικά δικαιώματα ασκούμενα μέσα στους θεσμούς συστέλλονται.

Η θεσμική εφαρμογή είναι μέθοδος διαλεκτική, αντικειμενική και ουσιαστική. Η εφαρμογή κάποιου θεμελιώδους δικαιώματος μέσα σε κάποιο θεσμό, μπορεί να γίνει κατά δύο τρόπους. Είτε ως εφαρμογή όλης της έκτασης του περιεχομένου του δικαιώματος, είτε ως εφαρμογή του θεσμικού του περιεχομένου. Θεσμικό περιεχόμενο είναι το περιορισμένο περιεχόμενο που αποκτούν τα θεμελιώδη δικαιώματα εφαρμοζόμενα μέσα σ' ένα συγκεκριμένο θεσμό, σε μια συγκεκριμένη έννομη σχέση. Το σύνολο των απλών περιορισμών του γενικού αμυντικού περιεχομένου του δικαιώματος, αφαιρούμενο από το γενικό αυτό περιεχόμενο, σχηματίζει το θεσμικό περιεχόμενο του δικαιώματος

στο συγκεκριμένο θεσμό. Το θεσμικό περιεχόμενο δεν είναι επομένως σταθερό, όπως στο γενικό, αλλά παραλλάσσει στους διαφόρους θεσμούς και έννομες σχέσεις. Η πολυμορφία της ανθρώπινης ζωής οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα δικαιώματα δεν είναι αμετάβλητες σταθερές αλλά αντίθετα νομικά μεγέθη, των οποίων το περιεχόμενο συστέλλεται ή διαστέλλεται ανάλογα με το θεσμό, την διαπροσωπική σχέση στις οποίες το πλαίσιο ασκούνται. Η «κινητικότητα» των δικαιωμάτων αποτελεί χαρακτηριστικό τους γνώρισμα.

Το πώς προσδιορίζεται το μέτρο της θεσμικής προσαρμογής του δικαιώματος εξαρτάται από τον δεσμό αιτιώδους συνάφειας δικαιώματος και θεσμού. Όταν δεν συνδέονται δικαίωμα και θεσμός με δεσμό αιτιώδους συνάφειας, τότε επιβάλλεται η εφαρμογή του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος. Αντίθετα αν υπάρχει αιτιώδης συνάφεια τότε επιβάλλεται ο περιορισμός του γενικού αμυντικού περιεχομένου. Η θεσμική εφαρμογή αποτελεί ταυτόχρονη εφαρμογή του περιεχομένου των δικαιωμάτων και των διαπροσωπικών σχέσεων. Η θεσμική εφαρμογή βασίζεται στον εντοπισμό των αντίθετων, στην ανάλυση των περιεχομένων τους και στην διερεύνηση της μεταξύ τους ενότητας. Δεν κατευθύνεται μόνο προς το υποκειμενικό στοιχείο, προς το άτομο, το δικαίωμα αλλά στέφεται ταυτόχρονα προς το αντικειμενικό στοιχείο, δηλαδή το περιεχόμενο της σχέσης, το θεσμό.

Η θεσμική εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων βασίζεται στην αντιπαράθεση των περιεχομένων δικαιώματος και διαπροσωπικής σχέσης (θεσμού). Η αντικειμενική, η θεσμική αυτή αντιπαράθεση αντικαθιστά την κατά την κλασική νομικοπολιτική σκέψη αντιπαράθεση ατόμου προς άτομο που πήρε την νομική μορφή της αντιπαράθεσης δικαιώματος προς δικαίωμα, συμφέροντος προς συμφέρον και που αντικατοπτρίζεται στην βαθιά ριζωμένη αντίληψη για «σύγκρουση» των δικαιωμάτων. Εφόσον επιχειρείται η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις διαπροσωπικές σχέσεις, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, ταυτόχρονα και το περιεχόμενο του δικαιώματος, αλλά και το περιεχόμενο της σχέσης, στο πλαίσιο της οποίας επιδιώκεται η εφαρμογή του, αλλιώς η προσπάθεια καταλήγει σε άτοπα.

Από την διαπροσωπική εφαρμογή του αμυντικού περιεχομένου όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων προκύπτει ότι, το Σύνταγμα αφενός απαγορεύει την

επίθεση, αφετέρου προστατεύει την άμυνα. Η λειτουργική εξήγηση της αμυντικής ενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, προκύπτει μόνο με την τοποθέτησή της στο λειτουργικό πλαίσιο άμυνας – επίθεσης, αμυνόμενου – επιτιθέμενου. Η νομικοπολιτική πεμπουσία της απόλυτης αμυντικής ενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι ακριβώς η προστασία του αμυνόμενου από τον επιτιθέμενο. Η εφαρμογή των αμυντικών δικαιωμάτων στις διαπροσωπικές σχέσεις, αποκαλύπτει τις πραγματικές de facto συγκρούσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων – τις οποίες συγκαλύπτει η έλλειψη αυτής της εφαρμογής – και βασιζόμενη στην βάση, ότι από νομική άποψη δεν υπάρχουν συγκρούσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων, προστατεύει τον αμυνόμενο από τον επιτιθέμενο.

Προκύπτει έτσι η διάκριση του αμυνόμενου από τον επιτιθέμενο. Επιτιθέμενος είναι εκείνος, ο οποίος παραβαίνοντας τις υποχρεώσεις του προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων. Επιτιθέμενος είναι πάντοτε εκείνος ο οποίος προσβάλλει τα δικαιώματα του άλλου, εκείνος δηλαδή ο οποίος περιορίζει τα δικαιώματα του άλλου, χωρίς ο περιορισμός αυτός να επιβάλλεται από την αντικειμενική αιτιώδη συνάφεια. Παράλληλα αμυνόμενος είναι εκείνος, του οποίου προσβάλλονται τα θεμελιώδη δικαιώματα. Η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτρέπει την επιθετική συμπεριφορά των ανθρώπων. Στα διάφορα ζεύγη των υποκειμένων, στις διάφορες έννομες σχέσεις, η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων προστατεύει τον αμυνόμενο από τον επιτιθέμενο.

Η προστασία αυτή είναι αμφίδρομη. Δεν είναι προστασία πάντα και μόνο του οφειλέτη ή πάντα και μόνο του δανειστή. Προστατεύεται πάντα ο αμυνόμενος και αποκρούεται ο επιτιθέμενος, ανεξάρτητα αν επιτιθέμενος λ.χ. είναι ο διαθέτης ή ο κληρονόμος. Βέβαια η προστασία αυτή τοποθετούμενη στην πραγματικότητα, είναι προστασία του αδύνατου από τον ισχυρό, γιατί η προσβολή των θεμελιωδών δικαιωμάτων των άλλων προϋποθέτει την πραγματική δυνατότητα της πραγματοποίησης της προσβολής, προϋποθέτει την πραγματική δύναμη, που υπάρχει κατά κανόνα σε ένα από τα μέρη της σχέσης. Οι παραβιάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων πραγματοποιούνται συχνότερα στο πλαίσιο των εξουσιαστικών κυριαρχικών σχέσεων. Δεν προϋποθέτουν όμως την ύπαρξη αυτών των σχέσεων.⁹

⁹ Α. Δημητρόπουλος Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαιου σελ 911επ

9. ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το ζήτημα της σύγκρουσης των ατομικών δικαιωμάτων ,σύμφωνα άλλωστε και με την ανάλυση που προηγήθηκε απασχόλησε και απασχολεί ακόμη θεωρία και νομολογία. Το γεγονός αυτό δε μας προκαλεί εντύπωση ιδίως αν λάβουμε υπό όψη τη σημασία των δικαιωμάτων αυτών στην εύρυθμη λειτουργία κάθε ευνομούμενης κοινωνίας. Θεμελιώδης υπήρξε στον τομέα η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων αυτών στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών που κατέρριψε τα κωλύματα που δημιουργούσε η προηγούμενη θεωρία και επέκτεινε καθολικά την τριτενέργεια.

Οι οπτικές πλευρές από τις οποίες αντιμετωπίστηκε το συγκεκριμένο ζήτημα ποικίλουν. Ισχυρή είναι η φωνή της πλευράς που θεωρεί ως υφιστάμενη τη σύγκρουση δικαιωμάτων και προτείνει ως λύση τη αξιολογική τους στάθμιση. Εξίσου όμως ισχυρά είναι και τα μειονεκτήματα αυτής της οπτικής , με ισχυρότερο τον κίνδυνο μεροληπτικής - υποκειμενικής αντιμετώπισης των τιθέμενων προβλημάτων.

Η θεωρία της θεσμικής εφαρμογής προσφέρει μία καθολική αντιμετώπιση του συνταγματικού status - quo καθώς επιδιώκει το συνταίριασμα δικαιωμάτων - θεσμών αποδίδοντας και στα δύο τον ανάλογο σεβασμό και επιδιώκοντας την αμοιβαία εξισορρόπηση τους. Η εφαρμογή της από τη νομολογιακή πρακτική είναι δυνατόν να δώσει λύση σε πολλά ζητήματα , ενώ σε καμία περίπτωση δε θα καταστρατηγηθεί ο θεμελιώδη κανόνας της διάκρισης των εξουσιών, και ο δικαστής δε θα υποκαταστήσει το νομοθέτη.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΝΟΜΟΛΟΓΙΕΣ